

Kántor Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó, 2014, 297 p.

Kántor Zoltán kötetével arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja a magyar kisebbségek problémakörének magyarországi intézményesülését a rendszerváltást követő csaknem negyed évszázadban. A szerző azonban nem áll meg a döntéshozatal intézményeinek, a kérdést érintő jogszabályoknak és a politika döntéseinek bemutatásával. Már bevezetőjében világossá teszi, hogy a folyamat módszertani háttérét is be szeretné mutatni, tehát az egyes álláspontok és döntések jellegét elméleti alapjaik jellemzésével fogja magyarázni. Ehhez pedig nem állhat meg a hazai vitáknál. Kántor a nacionalizmus elméletének mindazon műveit felhasználja, amelyeket relevánsnak tart a magyarországi döntések és a körülöttük kibontakozott viták magyarázatához.

Számba veszi a magyarországi támogatáspolitikai intézményesülését, és leszögezi: „Nem arra keresem a választ, hogy milyen politikát kell a magyar államnak a határon túli magyarok megsegítése érdekében folytatnia, hanem arra töreksem, hogy megtaláljam a keretet, amelyben ez értelmezhető, a más államokban létező hasonló politikákkal összevetve pedig általános érvényes konklúziókra jussak.”

Módszertani kiindulópontjaként a nemzet jellegét és értelmezéseit vizsgálja. Különös gonddal elemzi a politikai és kulturális nemzet fogalmát, valamint e két felfogás megjelenését a magyarországi és a Magyarországgal kapcsolatos nemzetközi vitákban. A szerző leszögezi, hogy a nemzetközi szakirodalom már régen meghaladta a két fogalom szabta korlátokat, hiszen mind a kettő csak egy szegmensét adja és abszolutizálja egy jóval tágabb identitásformának. A kötet ennek kapcsán annak a csapdának mutatja be egy szemléletes példáját, amelyikbe a politika esik bele a pontatlan fogalmak használata okán. Nemkülönben annak is, amikor döntéseket hozó személyek éppen azon a területen maradnak el a tudomány eredményei mögött, amelyiken döntéseiket meghozzák.

Akkor is, amikor Európa nyugati felének fejlett országaiban szerezték mandátumukat.

A kötet áttekinti a nacionalizmus eszmetörténetének számos állomását, és az egyes irányzatok közt zajló viták érveit. A szerző elsőként alkalmazza ezeket az érveket és következtetéseiket a státustörvényről és a kettős állampolgárságról folytatott magyarországi vitákra. Bemutatja a nemzetközi reakciókat, a Magyarországgal szomszédos országok reakcióit, valamint az európai intézményekben folyó nézetütközéseket.

A szerző szerint a nemzet kérdése központi jelentőséggel bír mindkét vitában. Éles összecsapásokból volt bőven a magyarországiak és a külföldi magyarok közt, a magyar parlamenten belül és kívül. E viták érveinek jelentős része azonban a korábbi kettősség foglya maradt.

A kötet egyeik fő erénye annak a fejlődési folyamatnak a bemutatása, amelyik eredményeképpen kialakultak a külföldi magyarok támogatásának mai intézményes keretei. Ám számos más munkától eltérően Kántor Zoltán nemcsak az intézményesülés folyamatát, hanem az egyes állomások körüli vitákat, e viták legfontosabb argumentumait, sőt mi több, ezek eleméleti interpretációját, a nacionalizmus modern elméleteibe való beágyazottságukat is megmutatja. Több alapfogalom értelmezéseivel foglalkozik a kötet. Az állam, a nemzet, a nemzeti kisebbség, a nacionalizmus, a nemzeti identitás különféle értelmezései sokban segítenek napjaink vitáinak megértésében. A szerző értésemleges fogalomnak tekinti a nacionalizmust. A társadalmak nemzeti alapon történő intézményesülését érti alatta. Ebből a procedurális felfogásból ered a szerző következtetése, hogy a nemzetek s velük együtt a nemzeti kisebbségek legfontosabb törekvése saját maguk kulturális reprodukciója, tehát a fennmaradás. A procedurális közelítésmód végig jellemzi a művet. A normatív szempontok ezzel szemben közömbösek a szerző számára.

Ez egyszerre válik a kötet előnyére és hátrányára. Az előnyös oldala a folyamat részletes és analitikus bemutatása, a szemléletmód komponenseinek összekapcsolása. A kötet így többes élménnyel gazdagítja olvasóját. A történeti szempontokat összekapcsolja a politikai körülmények bemutatásával, és mindehhez kapcsolódik a mögöttes elméleti magyarázat gazdag

szakirodalmi háttérrel. Az olvasó számára itt válik érdekes szellemi kalanddá a kötet olvasása: a szerző segítségével megtapasztalhatja az elméletek életre kelését a politikai gyakorlatban. Korunk egyik legfontosabb kérdésében láthatja meg, hogy nemcsak és gyakran nem is elsősorban az aktuális hatalmi érdekek gyakorolják a döntő befolyást a politikai döntéshozatalra, hanem az, ahogy az érintettek elgondolják, illetve elgondolni képesek az adott problémát. Esetünkben a nemzet kérdéskörét. Noha övék a döntés hatalma, döntést csak úgy tudnak hozni, ahogy a problémát elgondolni képesek.

Kántor Zoltán finoman érzékelteti a fenti összefüggést. Megmutatva azt is, mennyire elvannak maradva a mostani politikai döntéshozók jelentős részének ismeretei arról a kérdésről, amely mentén államukat szervezik és államközi kapcsolataikat alakítják, attól a szinttől, amire a tudomány eljutott.

Ez az a pont, ahol a kötetben a normatív szempontnak is helye volna, teret nyitva az értékelő elemzésnek. Figyelembe véve a nemzeti identitás jelentőségét korunkban, kiváltképpen átfogó jellegét, a kötet kísérlete különösen fontos. A nemzeti identitás politikai gyakorlattá válásának megértése előfeltétele a benne rejlő agresszivitás civilizált megzabolázásának. Nemzetfelfogásaink túl gyakran tekintik természetes jogunknak mások nemzeti elnyomását. A nemzeti szabadság és egyenlőség értékeinek érvényesülése nélkül igazi nemzeti béke sem lehetséges, legfeljebb erőegyensúlyon nyugvó fegyverszünet.

A szerző több fontos kérdést tesz fel. Például, hogy az államok vagy a nemzetek alkotják-e az Európai Uniót. Ennek e kérdésnek a megválaszolása az EU előtt álló egyik legfontosabb kihívás. Egészen pontosan előttünk, hiszen mi alkotjuk. A szerző kérdése kapcsán azt mondhatnánk, hogy első pillanatra világos a válasz: mind az államok, mind pedig a nemzetek. A gond az, hogy a kettő kombinációja a korábbi évszázadokban sok bajt és tragédiát okozó hibás látásmódjainak foglya maradt. Kántor Zoltán könyve többek között ennek a dilemmának az átgondolásában segíthet.

Öllös László

Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok szociológija 1. Szlovákiai és magyar. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012, 180 p.

Nagy várakozással vettem kezembe Lampl Zsuzsanna 2012-ben megjelent könyvét, melyet legfontosabb társadalomtudományi műhelyünk, a Fórum Kisebbségkutató Intézet adott ki. A könyv egy sorozat első kötete és tavaly szlovákul is megjelent.

Várakozásom kíváncsisággal párosult, hiszen a szociológia elméleti és módszertani apparátusa mindig érdekelt, már csak a Jócsik Lajos által a két világháború között lefektetett premisszákat miatt is. Lampl Zsuzsanna munkásságát pedig régóta figyelemmel kísérem, főképpen a kisebbségi elittel és vállalkozói körökkel kapcsolatos úttörő jellegű kutatásait.

Tudatosan, szívósan „tudományosított”, sikerrel és eredményesen. A Fórum Intézet 1996–2011 közötti 26 szociológiai kutatását, melyekből 12-öt alap kutatásnak tekint, irányította, menedzselte. Ami tevékenységének fontos hozadéka, és itt újra csak ismételni kell, hogy bizonyította: nem létezik egyetlen homogén, ha úgy tetszik arctalan tömeg, a szlovákiai magyarság, hanem szlovákiai magyarokról beszélhetünk, akik számos társadalmi, gazdasági, politikai kihívásra eltérő válaszokat fogalmaznak meg, sőt ezt sokszor elfelejtjük, tagjai autonóm személyiségek. Lampl tehát finom kontúrokat fest, cizellál és árnyalatokat keres. Ez csak nekünk jó, hiszen jobban és közelebből láthatjuk kisebbségi társadalmunk pulzálását, a kudarcaink és sikereink okozta rezdüléseket, válsághelyzeteinket és valóságos kitörési pontjainkat a társadalomszervezés terén.

A könyv világos szerkezettel rendelkezik, és ez fontos erény. Négy fő tematikus egység oszlik kisebb alfejezetekre: Kiindulópontok, ahol a szlovákiai magyar, nemzet, nemzeti kisebbség fogalmainak a jelentéstartományait írja le és a szlovákiai és magyarországi politikai kereteket, kisebbségi és nemzetállami passzusokat mutatja be. Itt kerül közlésre a két évvel ezelőtti és a politikai elit által gyorsan elfeledett kisebbségi akcióterv, A szlovákiai magyar kisebbségi minimum. A kötet gerince, empirikus anyaga a 2011-es népszámlálási adatok elemzésére épül. A harmadik nagy téma a kutatási eredmények megjelenítése, a 2011-es adatok összeha-

sonlító vizsgálata a korábbi népszámlálások eredményeivel. A szerző itt foglalkozik a szlovákiai magyarok „leíró jegyeivel”, a nemzetiség, származás, családi és nyilvános nyelvhasználat, iskolaválasztás időszériú kérdéseivel. Kitér a magyarok önmegnevezésére, önmeghatározására (magyar/szlovákiai magyar/felvidéki magyar) és a konnotációkra (nemzeti kisebbség/nemzetiség/elszakított magyarság). Külön fejezetet alkot a Melléklet, melyben két előadása és egy újságbeli cikke kerül közlésre. Ezek gondolatisága szorosan kapcsolódik az előző fejezetekhez. Két szöveget gyorsan, jelzésértékűen ki is emelnék: A nemzeti identitás, avagy a magyar márka megőrzése, mely egy értelmiségi alapállás ékes dokumentuma. Ez a terv konkrét cselekvésre ösztönöz, stratégiaalkotásra készlet és tézisei a helyi közösségépítést segíthetik. A Túl a város peremén című esettanulmány a Pozsonyból Felső-Csallóközbe és Rajkára, Mosonmagyaróvárra irányuló kiköltözés társadalmi, gazdasági, szociális mozgatórugóit és a szlovák betelepülés nemzetiségi kérdéseit vizsgálja.

Fontos kihangsúlyozni, hogy Lampl ebben a könyvben nemzetközi irodalomra támaszkodva, nem csekély teoretizáló hajlammal kicövekelte egy külön diszciplína határait, a kisebbségsszociológiáét, és a kereteket megtöltötte tartalommal, empirikus tudással. (Gyorsan kétszer aláhúzom, mert fontosnak tartom: a hazai és külföldi eredmények reflexiója nem éppen jellemzője a szlovákiai magyar kisebbségi tudományosságának, az elméletalkotásról és -alkalmazásról nem is beszélve).

A szerző alapállása nem sérelmi, hanem társadalomközpontú. Nem kisebbségi vagy nemzeti jelleget keres és kíván kimutatni, nem nemzeti karaktert modellez, hanem csendben levezeti a tételeit és meggyőz egy fontos dologról: közösségünk pulzáló, többes kötődésű, egyszerre leszakadó és modernizálódó, nyitott, rétegzett és a többségi világokba is beágyazódott közösség. Lampl nem a szlovákiai magyarok saját, egyedi szellemiségét kutatja, mely egyesek szerint determinálja ennek a közösségnek a múltját, jelenét és majdan jövőjét is. Ugyanakkor, helyesen, rámutat az értelmiség felelősségére. Tehát nem mindegy, mit és hogyan, miért mondunk, és mit teszünk a közösségre hivatkozva. A reális világunkban és

az internet virtuális világában egyaránt, ahol a vélemények és kategorikus félgazságok, sarkított, historizáló nemzetmentő állítások vagy legújabbban a nemzeti-kisebbségi öncélúság téziseinek kavalkádjával szembesülhetünk.

A szerző bemutatja a nemzet- és nacionalizmuselméletek, illetve a kisebbségdefiníciók szerzőkként, műhelyenként változó értelmezéseit. A nemzet kategóriáitól jut el a nemzeti kisebbségek kutatásának elméleti kiindulópontjáiig. A szlovákiai magyarokat Rogers Brubaker triadikus modelljében – befogadó (nemzetiesítő) állam/kisebbség/anyaország – helyezi el. Emellett Jaroslaw Kilias lengyel szociológusnak eredetileg a nemzetre vonatkoztatott elméletét és perspektíváit, képalkotási lehetőségeit (mi és ők, külpolitika és nemzetközi politikai színtér, a médiák által közvetített elméleti nacionalizmus, a tudományos elit képe) is alkalmazza a szlovákiai magyarokra. Ebben a szövegkörnyezetben a nemzeti kisebbség politikai konstrukció, ugyanúgy ahogy a brubakeri esetben is az.

A szlovákiai magyar közösség egy politikai-hatalmi térben található csoportot jelent, mely átvitt értelemben, egy kis fogalomzavarral, Szküllá és Kharübdisz között, tehát a befogadó állam/nemzetállam vagy éppen nemzetállam-építést gyakorló, megvalósító állam és az anyaország között hánykolódik. Tehát két mostoha között találja magát. A modellben szerintem a zavaró gondolati elem az, hogy a kisebbség áldozati szerepet kap/kaphat, ugyanakkor politológiaiilag egyakarató entitásnak tekintik, miközben Lampl is „élő szövevről”, dinamikusan reagáló, a szlovákiai társadalomba integrált csoportról ír. Másképp fogalmazva, bizonyos feszültség tapasztalható a politológia vagy a nacionalizmuselméletek és a társadalomtudomány, szociológia módszertana között.

A szerző ars poeticájáról szükséges még rövid képeket felvillantani. A könyv a nemzetkarakterológia sikos, lapályos, dagonyázásra, köldöknézésre csábító területeit elegánsan kikerüli, még akkor is, mikor felteszi a fránya kérdést, hogy ki a magyar vagy a szlovákiai magyar. A válasz lakonikus: az, aki annak vallja magát (ez mérhető a népszámlálások és felmérések idején). Kiérlelt koncepciója, szorgosan felhalmozott tényanyaga és logikus levezetései a nemzetkarakterológiai eszmefuttatásokat, az egyol-

dalú ideologizálást – melyek azért kisebbségi viszonyaink között ma is dúlnak, gondoljunk csak olyan megfogalmazásokra, mint jó és rossz magyar, áruló, bűnbak, nemzetvesztő, nemzethalált okozó stb. – elegánsan padlóra küldi. Ebből a szempontból felemelt mutatóújj, a politikának is. Egyben tükör. Kisebbségi társadalmunk, de képességeink, előnyeink és hátrányaink tükré is.

A kötet nem könnyű olvasmány, adatsorok és táblázatok tarkítják. Az empiria okozta feszültséget a szerző világos okfejtése, velős magyarázatai hidalják át. Egyszerre látélet és minuciózus helyzetértékelés.

Gaucsík István

Gaucsík István: Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948. Pozsony, Kalligram, 2013, 408 p.

Felettébb hasznos könyvet írt a dél-szlovákiai gazdaságtörténeti témákat egyre elmélyültebben kutató Gaucsík István történész, a Pozsonyi Városi Múzeum munkatársa. Akár hiánypótlónak is nevezhetem, de egy ilyen jelző használata azért mindenképpen magyarázatra, árnyalásra szorul. A *Lemorzsolódó kisebbség – A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere* című vaskos kötet ugyanis korábbi tudományos munkákban is érintett, de ennyire rendszerbe még nem foglalt, ilyen széles (cseh)szlovákiai és magyarországi kontextusba eddig nem helyezett problémakört ír le részletesen, alaposan és körültekintően. Azt járja körül, hogy a „jogfosztottság éveiként” ismert, a háború utáni általános dezintegráltságtól, a változó geopolitikai helyzetűtől, a kommunista párt fokozatos térnyerésétől, a korlátozó elnöki rendeletektől és más jogszabályoktól, a ki- és áttelepítéstől, kényszermunkától, vagyonvesztéstől és -fosztástól, a hagyományos termelési, értékesítési és szövetkezeti formák szétesésétől-szétverésétől, valamint a piacgazdaságról a tervgazdálkodásra való fokozatos áttéréstől is terhelte 1945 és 1948 közti időszak milyen hatást gyakorolt a szlovákiai magyarok gazdasági, vagyoni, munkaerő-piaci helyzetére, birtokviszonyaira, megélhetésére – összességében az egzisztenciájára. S Gaucsík nemcsak azt vizsgálja, hogy mindezek a

változások miként érintették a szlovákiai magyart, hanem azt is górcső alá veszi, hogy mi lett a magyarlakta régiókhöz kötődő, azokba ágyazott gazdasági intézményekkel, szervezetekkel, a piaci és pénzügyi keretekkel – meg egyáltalán a dél-szlovákiai magyarságnak nevezhető finom, sérülékeny szövettel.

Mint minden korrekt kutató, Gaucsík is tanulmányozta, ismeri a téma eddigi csehszlovák, cseh és szlovák, szlovákiai magyar, valamint magyarországi szakirodalmát. Ugyancsak bevett dolog, hogy a hivatkozott levéltári és publikált források és a vonatkozó irodalom jegyzékét is tartalmazza a kötet. Mindezek természetesen a bő jegyzetapparátusban is visszaköszönnék. Az azonban a szintézis külön hozadéka, hogy Gaucsík a bevezető fejezetekben rendszerezi és értelmezi is ezt az irodalmat, továbbá felhasználja ahhoz, hogy megteremtse a témakezelés elméleti kereteit. Az olvasó ugyan később jut közvetlenül a kötet címében és alcímében jelzett témához, de ha előtte sokallta is az elméleti alapvetést és a tágabb, a 19. századi előzményeket is magában foglaló történeti áttekintést, az érdemi résznél már mindenképpen hasznát veszi, mert a könyv első harmadában szerzett előismereteknek köszönhetően jobban eligazodik a tárgyalt problémakörben. A témával korábban nem vagy csak érintőlegesen foglalkozó olvasónak azért hasznos a felvezető elméleti szakasz, mert így mindent egy kötetben talál meg, a mélyebb ismeretekkel rendelkezőnek meg azért érdekes, mert egészen egyszerűen kíváncsi a szerző megközelítésmódjára, következtetéseire, vagy éppen arra, hogyan súlyoz a mérlegvonásnál.

A kutató talán egyfajta kulcsot is ad ahhoz, hogy miért tartja fontosnak a teoretikus alapozást: „A magyar kisebbségtörténetek-kisebbségtudománynak ugyan elfogadható egy olyan kortárs olvasata, amely azt az egyik legjobban fejlődő történettudományi területnek tekinti, azonban azt is hangsúlyozni kell – külön gondolva a csehszlovákiai (szlovákiai) vonatkozású témaválasztásokra és feldolgozásokra –, hogy módszertanilag heterogén megközelítésekkel és a szövegszerzés sokszínűségével találkozhatunk. Az elméletalkotásra való törekvés és a történeti pozíció önreflexiója mindeközben késik.” Gaucsíkot talán ez a késedelem is ösztönözte, hogy átfogó értelmezést kínáljon.

Nem tudom, van-e most/még/már vitakész szlovákiai magyar szakmai közeg, de ha létezik, a kötet kapcsán egyes részletkérdésekben (például az eddigi szlovákiai magyar szakirodalom megítélésében) akár a Gaucsikétól eltérő értelmezéssel-értékeléssel is próbálkozhat. Egyet azonban leszögezhetünk: csak azért teheti meg, mert a történész előrukkolt ezzel az eddig valóban eléggé hiányzó összeggel.

A kutató a bevezetőt követő, *Felejtés és memoriae* című részben azzal foglalkozik, hogy miként viszonyul az adott időszakhoz és témakörhöz a szlovák és a magyar historiográfia; előbbinél a tudományosság és az emlékeztíródalom együttélésére mutat rá, utóbbi kapcsán pedig azt vizsgálja, hogy e területen mennyire jutott, juthat el a szlovák történettudomány a tárgyilagos szemléletmódig. Külön kitér arra is, hogyan közelített a témához a marxista történetírás.

Fejezeteket szentel a szerző az 1918 és 1945 közti (cseh)szlovákiai és magyarországi gazdaság jellemzésének is.

A kötet címében foglaltakhoz már szorosan kötődő a következő, *Gazdasági nacionalizmus, újjáépítés és gazdaságfejlesztés 1945–1948* című rész, amelynek fejezetei a kassai kormányprogram alakulástörténetéről és tartalmáról, az államosítás részterületeiről és eredményeiről szólnak, valamint elénk tárják a szlovák pártok (köztük a két legfőbb korabeli szlovákiai politikai erő, Szlovákia Kommunista Pártja és a Demokrata Párt) gazdaságpolitikai elképzeléseit. Talán ezek azok a vonatkozások, amelyekre korábbi munkáikban más szerzők is kitérnek. Itt már annak a kornak a politikai elképzeléseit ismerhetjük meg, amelyek alapján a szlovákiai magyarok ellen hol nyíltak, hol burkoltabban fel léptek.

A politikai mozgatórugók ismertetése után Gaucsik rátér „az állami (többségi) vagyonszerzés és a kisebbségi vagyonszerzés csatormáira” – ezeket írja le a megítélés szerint a kötet gerincét adó részben. Megtudhatjuk, hogy a kor hatalmi-politikai eszközei milyen szerepet játszottak Dél-Szlovákia – nem csupán a szlovákiai magyarok, hanem az egész régió! – ellehetetlenítésében, peremre kényszerítésében, sőt megbélyegzésében. Képet kapunk a központi vezetés akaratát megvalósító nemzeti bizottságok rendszeréről és gazdasági szerepéről, a nemze-

ti gondnokságról és az elkobzásokról (mint a jogfosztás és a büntetés eszközeiről). Nagy áttekin-téssel szolgál Gaucsik a földreformról (a két világháború közti csehszlovák, valamint a hábo-rú alatti szlovák és magyar reformra is kitérve), az egyéb, magyar érdekeltségbe tartozó mező-gazdasági vagyon elkobzásáról.

Különösen érdekes és tanulságos, magyar kutató által eddig gyakorlatilag alig bolygatott terület az, amiről *A csehszlovák–magyar lakos-ságcsere gazdasági és pénzügyi következmé-nyei* című részben olvashatunk. Jó, ha a laikus-nak talán nehezebben emészthető fejezetekre fokozottan odafigyelünk, mert nagyon tanulsá-gos (és szomorú), ahogyan a szlovákiai magya-rok készpénzállományát, a zárolt betéteket és az ingóságokat kezelték. Ha mindezekhez hoz-zágondoljuk azt, ami már nem vállalt témája a könyvnek, de időben közel áll e problémákhoz (például az ötvenes évekbeli pénzreform és az erőszakos szövetkeztetés), jobban fogjuk érteni, hogyan pauperizálták a szlovákiai magyarokat – elődeinket, tehát bennünket (is). (A korrektség kedvéért hozzáteendő: vagyon-vesztést a többségi nemzetekhez tartozók nagy része is elszenvedett, igaz, nemzetiségi él nél-kül, más alapon.)

A telepítésekkel, deportálásokkal és a föld-kérdéssel foglalkozó fejezetből itt és most csak azt a megállapítást ragadnám ki, miszerint a nagyarányú vagyoncsere- és átirányítás közben fellépő adminisztratív hiányosságok és nagyra törő nemzetpolitikai célok súlyos veszteségeket okoztak, az agrártermelést pedig alapjaiban veszélyeztették. A hatalmi gépezetben jelentke-ző belső gondok és ellentétek megakasztó, fékező hatására a nem mezőgazdasági jellegű vagyon kapcsán is utal a szerző: „A magyar kis-ipar és kiskereskedelem vagyonállománya elvi-leg jól körülhatárolható volt, így ennek elvétele nem tűnt gondnak. A valóságban azonban min-den másként alakult. Az előkészítő munkák során a járási nemzeti bizottságok szerepét és adminisztratív lehetőségeit jócskán túlbecsül-ték.” Egy 1948-as beszámoló szerint „még a szlovák kollaboránsok vagyonát sem voltak képesek teljes mértékben kifiskálni”. Gaucsik kitér az okokra is: „Az állami szervek közti riva-lizálás, mely mögött a kibékíthetetlennek tűnő demokrata és kommunista gazdaságpolitikai törekvések húzódtak meg, az elkobzások folya-

matát lassította. Ezenkívül a tulajdonviszonyok megállapítása és a kárpótások kifizetése is szövevényessé vált.” Ebben a kötetben – és általában a szlovákiai magyarság történetében is – több helyen felbukkanó, érdekes momentum: a legalább formális jogszerűség kényszere részben meghiúsítja, de legalábbis késlelteti a tényleges radikális hatalmi beavatkozást.

Gaucsik István részletesen rögzíti azt is, hogy a második világháborút követően miként szűnt meg a több évtizedes hagyományokra visszatekintő dél-szlovákiai szövetkezeti mozgalom. Itt is említést tesz a szlovákiai Demokrata Párt és kommunisták rivalizálásáról, amelyek a szövetkezeti rendszer is az áldozatává vált. A kutató – szemben a szlovák és cseh történészek körében uralkodó nézettel – megjegyzi, hogy „a szövetkezeti intézményrendszerben a demokrácia mindkét ország részben (azaz Csehországban és Szlovákiában is – K. Á. megj.) csak hiányosan állt helyre, hiszen a magyar és német szövetkezeti tagokat politikai és gazdasági diszkrimináció sújtotta”. Az pedig köztudott, hogy később, az 1948-as teljes kommunista hatalomátvételt követően egy teljesen más szövetkeztetés: az erőszakos kollektivizálás időszaka jött el.

Bővebb kifejtést érdemlő az a rész, amely a magyar jellegűnek tekinthető pénzintézetek 1945 utáni helyzetét vizsgálja. Kiváltképp tanulságos a Pozsonyi I. Takarékbank kálváriája, ami – képanyaggal és forrásdokumentumokkal dúsítva, pozsonyi kor- és helyzetleírással bővítve – akár külön kötetet is megérdemelne.

A könyvet a már említett forrás- és irodalomjegyzéken kívül képeket, dokumentumokat és táblázatokat felvonultató melléklet is gazdagítja, lehetővé téve például, hogy a szlovákiai magyar pedagógus vagy szülő ezeket a felnövekvő nemzedéknek megmutassa.

Több hézagpótló munkához hasonlóan a *Lemorzsolódó kisebbség – A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere* című könyv olvasása közben is felmerült bennem a kérdés, hogy lesz-e szlovák fordítása (vagy legalábbis inkább egy szlovák nyelvű kivonata), s hogy a szerző fogja-e tanítani valahol mindazt, amit tudásként felhalmozott magában. A válaszok latolgatása azonban már nem e rövid ismertető tárgya.

Korpás Árpád

Marusza Zoltán: A német újrafegyverkezés és a hidegháború 1945–1969. Összegzés és dokumentumok. Budapest, L'Harmattan, 2012, 212 p.

Ma már közhely, hogy a második világháború utáni Németország több szempontból is az európai fejlődés kulcsa volt. A megállapítás nem új, mégis a magyar történeti szakirodalomban ez a problémakör meglehetősen bonyolult és sokszor a fontos összefüggéseiből kiragadva van megfogalmazva. Beleértve azt az utat is, amely a legyőzött német birodalomtól az európai integráció-élharcos NSZK-ig vezetett. És különösen hézagosa e folyamat katonai-katonapolitikai vonatkozásai, amelyeknek a feltárására Marusza Zoltán vállalkozott.

Természetesen számos forrás és dokumentum régóta ismert és hozzáférhető magyarul is Németországról, köszönhetően Halmosy Dényesnek, Németh Istvánnak és mások forrásgyűjteményeinek. Marusza Zoltán viszont most újabb jelenségekre és szempontokra mutat rá. Az, hogy „a németek Szovjetunió elleni katonai tapasztalatai az amerikai hadvezetést is érdekelték, de a szovjet titkosszolgálat is előszeretettel dolgozott korábbi német szakemberekkel, katonákkal” (41. p.), vagy hogy milyen volt a két Németország nukleáris fegyverekhez való viszonya – ez nem annyira meglepő. Más, kevésbé ismert részletek viszont igen, mint pl. a náci hadsereg katonáinak a francia idegenlégióhoz való tömeges csatlakozása és részvételük az indokínai háborúban (21. p.), vagy az NSZK hidegháború alatti külföldi katonai bázisainak a kérdése Hollandiában, Belgiumban, Olaszországban, Portugáliában és másutt.

Marusza Zoltán könyvének az a leglényegesebb hozadéka, hogy nagy alaposággal tekint végig a két Németország újrafegyverkezésének hasonlóságain és különbségein, miközben következetesen érvényesít két fő szempontot: egyfelől a hidegháború nagyobb, másfelől az európai integráció szűkebb történeti kontextusát. (Itt jegyzendő meg, hogy a szerző az alapvető német források mellett erős francia hangsúlyokkal nézi a német újrafegyverkezés problémáját.) Mindkét hatalmi térfélen német katonákra volt szükség. Az NSZK-val kapcsolatban a nyugatiak nem is rejtették véka alá, hogy német katonák kellenek, német vagy német vezetésű

hadseregére viszont senkinek nincs szüksége. A másik oldalon, szovjet segédlettel, gőzerővel zajlott az NDK újrafegyverzése különféle ürügyek alatt. Az az érzésünk támadhat, alig ért véget a világháború, azonnal megkezdődött a német remilitarizáció, amit hol Transport-polizeinak, hol Grenzpolizeinak, hol Volkspolizeinak, hol Bereitschaftennek hívtak. A lényeg a lényeg: mire 1968-ban a német újrafegyverkezés véget ért, addigra az NSZK-nak 455 ezer fős katonasága volt (beleértve a szárazföldi, légi, tengerészeti és területvédelmi erőket is), és arányosan legalább ugyanilyen intenzitású (ha nem nagyobb) volt az NDK remilitarizációja.

A könyv egyik fontos konklúziója, hogy ezek a (külön-külön és együtt is) nagy német hadseregek a legfontosabb hadászati kérdésekben béna kacsák voltak, amennyiben végső soron nem rendelkeztek szuverén módon a saját haderejük fölött, nem is beszélve az őket megkötő nukleárisfegyver-tilalomról vagy a hadiflotta-fejlesztési tilalomról. Ezek a területeken sem Nyugat-, sem Kelet-Németország nem volt autonóm. Íme, a hidegháború újabb paradoxona (hányadik már?): a demilitarizálni kívánt egy Németországból két állig felfegyverzett Németország lett, amelyek viszont nem lettek volna képesek magukat megvédeni, ha úgy adódott volna.

E könyv lapjain élénk tárul a két ország hidegháborús újrafegyverzése a maga párhuzamos szerkezetével, és nagyon dicséretes, hogy Maruzsa Zoltán ezzel az egységes szemlélettel tárgyalja a témát, tudniillik hogy az európai hidegháború több eseményét a németekkel kapcsolatos biztonságpolitikai szempontok befolyásolták vagy egyenesen irányították. Ugyanakkor az egységes szemlélet nem kavarodik össze az egységes értékeléssel. Mert a számos hasonlóság mellett a szerző világosan kimutatja, hogy több tekintetben a két ország nagyon is különbözött egymástól. Közülük (a választott téma szempontjából) a legfontosabb bizonyosan az, hogy az NDK passzivitása és Szovjetunióknak való teljes kiszolgáltatottsága a nyomába sem ért az NSZK külpolitikai és katonai aktivizmusának, melynek eredményeként történeti értelemben a nyugati rész-ország igen gyorsan szinte teljesen független állam lett. Ehhez kellett Adenauer ravaszága, aki a koreai háború ürügyén is azzal érvelt, hogy egyfelől

Korea miatt fontos a szövetségesek katonai erejének a megerősítése Európában, másfelől szükség van egy közös európai haderőre – márpedig a nyugatnémeteket egyik projektből sem lehetett kihagyni.

Maruzsa Zoltán, akinek a könyve a Békés Csaba vezette hidegháborús kutatóműhelyből került ki, letisztult szemlélettel tekint végig a német újrafegyverkezés hidegháború alatti korszakán, és arról letisztult nyelvezettel ír. Ennek köszönhetően még a jól ismert részesemények is érdekes távlatokat nyernek (mint pl. az 1952. március 10-i Sztálin-jegyzék, ami még a német egység nyugatnémet híveinek is csábító gondolat volt). Azt gondolom, hogy Maruzsa Zoltán azt a narratívát kínálja nekünk, hogy a hidegháborús Németország egy történet, nem kettő. Egyes általa taglalt jelenség véleményem szerint radikálisan új fényt vet a folyamatokra, mint pl. a himmerodi memorandum (45. p.), amely új szemszögből látatja az újjáéledő német militarizmus és a katonai európai integráció problémáját. Mindezek a részletek még úgy is figyelemfelkeltőek, hogy a szerző (sajnos) ezeket a szálakat nem bontja ki a könyvében (a munkája nem erről szól), és még ha nem most hallunk is róluk először, méltánylandó, hogy ilyen szép rendbe szedve és érthetően megfogalmazva teszi elénk.

Az már csak hab a tortán, hogy Maruzsa Zoltán nagyon helyesen alkalmazza a Németországi Szövetségi Köztársaság fogalmát, amelyet évekkel ezelőtt Fischer Ferenc honosított meg, és ami nem pusztán játék a szavakkal, hanem egy, a német probléma lényegét érintő koncepcionális megközelítés (ti. hogy hány legitím Németország létezett) szakszerű magyar nyelvi leképeződése.

Vajda Barnabás

Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. Budapest, Osiris Kiadó, 2014, 776 p.

Összegző szándékú és átfogó értelmezéseket kínáló nagy mű Kalmár Melinda könyve, a *Történelmi galaxisok vonzásában*, amely azt a nem kis célt tűzi ki és éri el, hogy megértsük,

„miként éltünk és élhetünk a nagy történelmi galaxisok vonzásában”. (21. p.) Bár a vaskos kötet részletes és univerzális értelmező attitűddel közelít mind a szovjet galaxis nemzetközi vonatkozásaihoz, mind Magyarország bolsevik dominanciájú korszakához, az utóbbi elemzését ebből a recenzióból önkényes módon kihagyom.

Kalmár Melinda nyugodtan hőmpölygő narrációjában fokozatosan kibomlik és tisztává válik a 20. századi orosz fejlődésmodell minden lényeges összefüggése – a jól ismertek is, meg azok is, amelyek sem a nemzetközi, sem a magyar történetírásban nem szoktak gyakran szerepelni.

Szinte mindenki Leninhez farol vissza, aki komplexen akarja értelmezni a 20. század orosz-szovjet történelmét, Paul Johnstontól J.L. Gaddison át a posztstrukturalista David Campbellig. Kalmár Melinda is ezt a sort folytatja, azzal a különbséggel, hogy az ő értelmezései túlmutatnak a hidegháború végén, és a napjainkban is érvényesek.

Sokszor leíródott már, hogy Lenin számára mérvadóak voltak „a marxi és az engelsi német nagyhatalmi” paradigmák, valamint hogy Lenin egyenesen kívánatosnak tartotta, hogy az általa meghirdetett gyökeres társadalmi átalakuláshoz (a kontinensnyi méretű modernizációs kalandhoz) egy nagy háború legyen a katalizátor. (26–27. p.) Az viszont ritkább érv, hogy „a lenini teóriák orosz nagyhatalmi motivációjának” a kontextusában az orosz birodalomépítő elit mindig és folyamatosan ugyanazt értette és tette: „mindig az orosz birodalom fennmaradását tekintette elsődlegesnek”. (37. p.) Ez a vezértétel megbízható csapást ad a lábunk alá Lenintől Sztálinon, Hruscsovon és Brezsnyeven át a hidegháborús kül- és biztonságpolitikák sűrűjében, és nem veszíti érvényét 1989-ben sem, hanem szépen továbbvezet minket Vlagyimir Putyinig. Kalmár Melinda példák sorát hozza, hogyan érvényesült ez a tétel a gyakorlatban. Kezdvé Brezsnyev 1972-es magyarországi látogatásával, amikor „világosan közölte az MSZMP vezetőivel, hogy a szovjet haza védelme első számú politikai kérdés” (372. p.), folytatva az 1975-ös helsinki megállapodással, melynek során a szovjet sajtó teljesen nyíltan az 1815-ös, területi-hatalmi status quót rögzítő bécsi kongresszushoz, azaz a cári nagyhatalmi

előzményekhez mérte és hasonlította önmagát. (430. p.)

Nagyon újszerű gondolat a „kontraglobalizálás”, illetve az ezt kísérő nagy nemzetközi projekt, a szovjetek irányította Eurázsia-modell mint az USA-féle nyugat-európai integráció ellenpólusa. Ez is Leninig, a tőle örökölt Nyugat-ellenességig megy vissza. Lenin (aki annak idején cikket írt az „Európai Egyesült Államokról” – 41. p.) fektette le annak az ideológiának az alapjait, amelynek értelmében a nyugati típusú kapitalizmus Oroszországnak nem megfelelő, ezért a 19. századi nyugati mintákon alapuló „európai integrációban való részvétel gondolatát egyértelműen el kellett utasítani”. (38–39.) (Figyelem, Lenin korában vagyunk!) Helyette Oroszország egy behódoló, vagy minimálisan pacifikált Nyugat-Európában volt érdekelt, már Lenin életében is, és még inkább 1945 után. Az erre való törekvést nevezi Kalmár Melinda „lenini Nyugat-feltartóztató stratégiának”. (43. p.)

A „kontraglobalizálás” összefügg Oroszország hidegháborús és az utáni biztonságpolitikai megfontolásaival. Az „azonos formáció = nagyobb biztonság elve” (42. p.) ugyanis nemcsak Kelet-Európa 1945 utáni sorsához ad orosz szempontú értelmezési keretet, de történeti perspektívába helyezi Oroszország mai szándékait is, különös tekintettel arra, miért érzi fenyegetésnek a mai birodalomépítő orosz elit a kelet felé nyomuló EU-integrációt. Kalmár szerint Moszkva mind magát, mind a biztonsági zónáját a Nyugat ellenében határozza meg. „Moszkva saját központú keleti egyesült államokban gondolkodott; olyan történelmi galaktikus energiaközpont öngerjesztő potenciálódásában, amelyben az orosz birodalom erőteljes önátalakítással megőrizheti területi, civilizációs integritását, s amelynek arculatát biztosan nem a Nyugat határozza meg.” (39. p.) Bár a Kelet-Európában elhintett kommunista propaganda a saját idejében tagadta, „a birodalmi biztonságpolitika és a strukturális környezet homogenizálása sohasem különültek el egymástól az orosz-szovjet hódításokban”. (43. p.) Ráadásul – ahogy a szerző több helyen részletesen kifejti – a Szovjetunió céljai messze túlnéztek Kelet-Európán. A cél Nyugat-Európa semlegesítése volt, vagyis az, „hogy a semleges Nyugat-Európa leváljon a szoros atlanti együttműködésről”. Bár

ez utóbbi sikeressége megkérdőjelezhető, pl. ha a britek és a nyugatnémetek makacs és következetes leválasztásellenes USA-szövetségét vesszük a hidegháború alatt.

A hidegháborús történetírás egy ideje nem tekinti tabunak, hogy a szovjet típusú kommunista államok úgy is tekinthetők, mint a Szovjetunió sajátos (kudarcos) integrációs kísérlete. Most Kalmár Melinda minden eddiginél több és koherensebb adattal kínál meg bennünket ezt a jelenséget illetően. Részletekkel a KGST és a Varsói Szerződés integráló folyamatairól (174. p.), amely túl-optimista szovjet értelmezések szerint elvezethetett volna az európai szocialista országok konföderációjához. (336. p.) Ezt a Szovjet Egyesült Államok-víziót voltak hivatottak szolgálni az 1971-től rendszeresített krími összejövetelek, majd a kommunista ideológiai és külügyi titkárok rendszeres értekezletei (336. p.), a régió országainak szorosabb integrációját kitűző Komplex program (337. p.) és még számos más kísérlet. Nagyon érdekes és nagyon hiteles, hogy a sok konkrét példa mégsem e szovjet „integrációs modell” életképességét akarja bizonyítani – azt nehéz volna. A példák sora éppen arra tendál, hogy a szovjet integráció kényszer volt: azt a nyugat-európai tendenciák s nem kevésbé a kelet-európaiak állandó Nyugat felé kacsingatása kényszerítette ki: „Az Európai Egyesült Államok formálódása katalizálta a szovjet integrációs törekvéseket.” (335. p.) Ráadásul kiderül, hogy a csatlósított Kelet-Európa a Szovjetunió számára csak az egyik nagy projekt volt – Hruscsov óta ugyanis domináns külpolitikai elvvé vált az eurázsiai koncepció is. (83. p.) Milyen érdekes dimenziót ad így Kalmár Melinda „keleti egyesült államokról” szóló eszmefuttatásának (44. p.) Putyin elnök mai ázsiai vámuniós projektje.

Nekünk mint posztkommunista olvasóknak, Kalmár Melinda jól átgondolt érvelését olvasva azért meg kell kérdeznünk, hogy miközben zajlott „Oroszország átszervezése egy

modern potenciállal rendelkező nagyhatalommá” (29. p.), ez a nagyhatalmi indíttatású és kommunista elvű modernizációs kísérlet jelent-e bárminemű jutalmat, sikert, fejlődést Kelet-Európa számára. A válasz szerintem inkább nem, mégpedig azért, mert a galaxis középpontja önmaga is instabil maradt – egy agyaglábú óriás, amely az „archaikus birodalmiság és a modern nagyhatalmiság határán egyensúlyozott” mindvégig. (72. p.) További érv, hogy bár a legújabb kori orosz modernizáció példaképei alapvetően nyugati minták voltak (nevezetesen a tömegtermelésre alapuló német s még inkább amerikai taylorizmus és fordizmus), viszont a bolsevik típusú rendszer politikai felépítménye a radikális központosítás és antidemokrácia jeleit mutatta. Kalmár ki is mondja, hogy „nincs okunk úgy tekinteni a szovjet rendszerre, mint amely nem egy általános demokráciaelkanyarodás része volt”. (36. p.)

Messze-messze elkerülve a végletesen leegyszerűsítő vagy a szovjetrendszert egysíknak láttató történeti megközelítéseket, Kalmár Melinda igen értékes fogalomteremtő és -rendező képességet mutat fel könyvében (pl. „szovjetvariáns rendszerek” – 45. p.; „a szovjetrendszer európai és ázsiai formái” – 210. p.), és képes számos nagyon eredeti általános(abb) felismerést tenni pl. arról, hogy a kulturális harc is a birodalomépítés része (61. p.), vagy hogy melyek a mai tömegtársadalmak strukturálását, orientálását és manipulálását befolyásoló legfontosabb tényezők. (71. p.) Összességében számomra a legérdekesebbek Kalmár Melinda 20. századi világmagyarázatai, az a szofisztikált mód, ahogy a szerző a 20. század egészét nézi, benne az orosz nagyhatalmi pozíciók 1945 előtti és utáni tipológiai azonosságáival. Könyve igen értékes hozzájárulás a 20. század eddiginél sokkal plasztikusabb értelmezéseihez.

Vajda Barnabás